

ПОДАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ ДО СУДУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Гусєв О. Ю.,

аспірант юридичного факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано положення чинного цивільного процесуального законодавства України, що регулюють порядок подання електронних доказів до суду. Указано на позитивні та негативні риси окремих способів подання доказів. Обґрунтовано вирішення деяких спірних питань за допомогою презумпції належності електронних доказів. Описано авторське бачення організації роботи Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи.

В статье проанализированы положения действующего гражданского процессуального законодательства Украины, регулирующие порядок предоставления электронных доказательств в суд. Отмечены положительные и отрицательные черты отдельных способов предоставления доказательств. Обоснованно решения некоторых спорных вопросов с помощью презумпции относимости электронных доказательств. Описано авторское видение организации работы Единой судебной информационно-телекоммуникационной системы.

The article analyzes the provisions of the current civil procedural legislation of Ukraine, which regulate the electronic evidence submitting procedure. Positive and negative features of separate ways of evidence submitting are noted. The reasoning for solving some controversial issues is based on the presumption of electronic evidence relevance. The author's vision of organizing the work of the Uniform Judicial Information and Telecommunication System is described.

Ключові слова: цивільний процес України, подання доказів, електронні докази, ЄСІТС.

Постановка проблеми. Нещодавно у процесуальному законодавстві України з'явилося нове поняття, що вимагає до себе особливої уваги, – електронні докази. Як відомо, технічні відмінності електронних носіїв цифрових даних суттєво впливають на різні аспекти доказової діяльності з використання. Одним із моментів, що потребує ретельного дослідження у цьому контексті, є стадія подання електронних доказів до суду, яка має свою специфіку, що й зумовлює актуальність цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми застосування електронних доказів у вітчизняному судочинстві були предметом наукових досліджень Н.Є. Блажівської, О.О. Грабовської, К.Б. Дрогозюк, С.С. Єсімова, А.Ю. Каламайка, І.О. Крицької, О.М. Лазька, Ю.С. Павлової, В.С. Петренка, Р.В. Тертишнікова, С.Я. Фурси, Д.М. Цехана та інших.

Мета статті полягає у розгляді особливостей стадії подання доказів у світлі цивільного судочинства України та поняття електронних доказів.

Виклад основного матеріалу. Стаття 83 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) передбачає такі загальні способи подання доказів до суду: 1) разом із позовною заявою чи відзивом на неї; 2) через канцелярію; 3) із використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі – ЄСІТС); 4) у судовому засіданні з клопотанням про приєднання доказів до матеріалів справи [1]. По суті, дійсно самостійними способами серед них є лише три: через канцелярію, з використанням ЄСІТС і в судовому засіданні. Подання доказів разом із будь-якою заявою по суті справи не доцільно розглядати як окремий спосіб, оскільки такі процесуальні документи можна подати лише двома шляхами: у письмовій формі через канцелярію суду або в електронній формі з використанням ЄСІТС. Хоча письмову заяву можна також надіслати поштою, але в такому разі вона все одно опиниться в канцелярії суду й проходитиме процедуру, аналогічну тій, що визначена для заяв, поданих до канцелярії власноруч.

На перший погляд може здатися, що найпростішим способом є подання електронних доказів через канцелярію суду. Так, у разі приєднання до позовної заяви чи відзиву як додатків цифрові дані одразу потрапляють до матеріалів цивільної справи без попередньої перевірки щодо належності чи допустимості. Проте механізм реалізації такого права виявляється доволі ускладненим, оскільки досі

невирішеним залишається питання оформлення електронних носіїв цифрових даних у канцеляріях судів. Для особи, яка має намір подати електронні докази, проблемним уже буде таке незначне і формальне питання, як опис електронного носія та збережених на ньому цифрових даних під час формування списку додатків до позовної заяви чи відзиву, оскільки вони можуть не мати жодних ідентифікаційних ознак, що зумовлено об'єктивними технічними особливостями.

Інструкція з діловодства в місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, апеляційних судах міст Києва та Севастополя, апеляційному суді Автономної Республіки Крим та Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17 грудня 2013 року, що наразі є чинною, передбачає обов'язкову реєстрацію в автоматизованій системі документообігу суду (далі – АСДС) всіх матеріалів, що надходять до суду, але безпосередній порядок реєстрації передбачено лише для письмових і речових доказів. Причиною цього є те, що підзаконні нормативно-правові акти, які регламентують порядок реєстрації доказів, не було приведено у відповідність до процесуального законодавства, що зазнало кардинальних змін у грудні 2017 року. Отже, подати електронні докази через канцелярію суду сьогодні можна лише за процедурою подання речових доказів. Під час реєстрації речових доказів у суді (згідно з пунктами 11.5 і 11.6 Інструкції) кожному з них присвоюється номер, що заноситься до журналу обліку речових доказів, у якому також зазначаються дата надходження, найменування речового доказу, кількість, номер судового провадження та П.І.Б. учасника справи. Після реєстрації речові докази належним чином упаковуються та опечатуються. На упаковку чіпляється бирка, де зазначаються номер судової справи і номер речового доказу. Спосіб упакування має забезпечувати неможливість підміни чи зміни вмісту без порушення його цілісності та схоронності речових доказів від пошкодження, псування, погіршення або втрати властивостей, завдяки яким вони мають доказове значення. Очевидно, що такий порядок реєстрації речових доказів не враховує всіх особливостей електронних носіїв цифрових даних, як-то можливості ідентифікації технічного носія чи гарантування відтворення цифрових даних після зберігання носія в упакуванні. Загалом, порядок реєстрації доказів, що подаються через канцелярію суду, потребує суттєвого вдосконалення шляхом приведення у відповідність до чинного процесуального законодавства, зокрема доповнення спеціальними положеннями про процедуру реєстрації електронних доказів з урахуванням ключових особливостей.

Подання доказів до суду з використанням інформаційно-телекомунікаційної системи – спосіб, що з'явився у процесуальному законодавстві України після змін, що набрали чинності в грудні 2017 року. Він ґрунтується на досягненнях науково-технічного прогресу останніх десятиліть і знайшов широке застосування в судових системах багатьох іноземних країн [2; 3, с. 123]. Запровадження цього способу подання процесуальних документів і доказів до суду в Україні стало одним з елементів утілення в життя ідеї електронного судочинства, спрямованої на спрощення доступу людей до правосуддя в умовах загальної інформатизації суспільства. Проте реалізація цих ідей викликає низку запитань, які стосуються процедури приєднання доказів чи документів до матеріалів електронної судової справи і мають юридичне значення. Слід зазначити, що ЄСІТС поки що не почала функціонувати, а також (відповідно до пункту 15 Перехідних положень ЦПК) сьогодні подання та реєстрація процесуальних та інших документів і доказів, формування і зберігання матеріалів судових справ здійснюються у паперовій формі, а докази і документи підлягають обов'язковій реєстрації в АСДС. У раніше згаданій Інструкції з діловодства від 2013 року передбачена можливість надсилання матеріалів до суду за допомогою деяких каналів електрозв'язку (наприклад, електронної пошти чи електронних форм на веб-сайтах органів судової влади), але вона стосується лише тих судових справ, провадження в яких уже відкрито. На цій підставі сьогодні ми можемо лише припускати чи моделювати різні варіанти того, як функціонуватиме ЄСІТС, ґрунтуючись на аналізі положень цивільного процесуального закону.

Тож як може відбуватися подання доказів з використанням ЄСІТС і які можуть виникнути проблеми? Видається, що ЄСІТС – це щось на кшталт офіційної національної сервісної служби електронної пошти для органів судової влади. Після реєстрації офіційної електронної адреси в цій Системі, для чого спочатку потрібно одержати власний електронний цифровий підпис (далі – ЕЦП), особа, яка має намір стати учасником процесуальних правовідносин, або учасник цивільного процесу отримує право подавати процесуальні та інші документи, вчиняти інші процесуальні дії (зокрема подавати докази), а також одержувати від суду будь-які документи у справах, у яких вона братиме чи бере участь в електронній формі. Приймавши для себе рішення про подання до суду доказів із використанням ЄСІТС, особа повинна зайти до своєї офіційної електронної адреси в Системі та надіслати з неї на офіційну електронну адресу суду, який розглядає чи розглядатиме справу, бажані документи чи докази. Якщо не брати до уваги технічні аспекти, що повинні бути детально врегульовані Положенням про ЄСІТС, то першим питанням, яке може задати допитливий дослідник, є те, як відбуватиметься одержання надісланих доказів чи документів та приєднання до матеріалів судової справи?

Проаналізувавши положення чинного процесуального законодавства, слід констатувати, що нормами ЦПК України не врегульовано процедуру проходження електронних доказів чи документів із часу надходження до ЄСІТС і до моменту потрапляння до матеріалів електронної судової справи. Процесуальний закон у частині другій статті 14 лише вказує на те, що всі процесуальні документи, які подаються до суду і можуть бути предметом судового розгляду, підлягають обов'язковій реєстрації в ЄСІТС у день надходження. Одразу впадає в око те, що йдеться лише про документи, а жодного слова про інші джерела доказів (хоча джерелами можуть бути не лише документи) немає. Можливо, цей недолік буде виправлено в Положенні про ЄСІТС, але припустимо, що електронні докази реєструватимуться в ЄСІТС у спосіб, подібний до реєстрації речових доказів за вищевказаною Інструкцією з діловодства в місцевих загальних судах, проте з удосконаленнями.

Допоки порядок реєстрації електронних доказів не буде остаточно регламентовано в Положенні про ЄСІТС, уявляється, що таке приєднання до матеріалів електронної судової справи може відбуватися або автоматично, або з попередньою перевіркою доказів щодо належності та допустимості. Автоматичне приєднання доказів чи процесуальних документів передбачає залучення до матеріалів електронної цивільної справи без попередньої перевірки належності та допустимості до судового розгляду. Із цієї позиції видається, що автоматичне приєднання доказів відкриє двері для різних видів зловживань учасниками справи своїми процесуальними правами, оскільки це значно підвищить ризик того, що сторони надсилатимуть до суду безліч електронних документів, комп'ютерних файлів чи інших цифрових даних, які суду потрібно буде досліджувати та оцінювати під час розгляду справи по суті відповідно до положень статті 229 ЦПК. Як наслідок, такі дії можуть призвести до порушення принципу розумності строків, серйозного затягування часу розгляду цивільної справи, відволікання суддів, появи судових помилок і зниження ефективності судочинства.

Якщо ж припустити, що докази чи документи, надіслані до суду за допомогою ЄСІТС, не приєднуються до матеріалів справи автоматично, це означатиме, що фактичні дані повинні перевірятися задля уникнення випадків захаращування матеріалів справи інформацією, котра не здатна підтвердити або спростувати факти чи обставини справи. Згідно з чинним цивільним процесуальним законодавством України, суд – це єдиний суб'єкт, уповноважений на дослідження та оцінку доказів *ex officio*. Але в який спосіб може відбуватися попереднє дослідження електронних доказів і документів до їх приєднання до матеріалів справи? Системний аналіз положень Глави 5 Розділу I, а також Глав 2, 3 і 6 Розділу III ЦПК показує, що жодної спеціальної процедури попереднього дослідження доказів чинним законодавством не передбачено. Крім того, якщо суд вирішуватиме питання про належність і допустимість надісланих через ЄСІТС електронних доказів поза судовим засіданням, то це призводитиме до порушення передбаченого частиною третьою статті 77 ЦПК України права сторін обґрунтовувати належність доказів, що можуть підтверджувати вимоги чи заперечення.

Відповідно до частини другої статті 258 ЦПК України процедурні питання (серед яких і питання про приєднання доказів до матеріалів справи) вирішуються судом шляхом постановлення ухвали, яка складається з мотивувальної частини, де зазначаються мотиви, за якими суд дійшов відповідних висновків. Для того, щоб у суду були які-небудь мотиви для висновку про приєднання доказів чи відмову у приєднанні до матеріалів справи, він повинен їх дослідити. То як бути в такій ситуації? Поки що це питання залишається невирішеним на законодавчому рівні. Наразі у практиці, коли учасники процесу подають докази окремо від позовної заяви чи відзиву, судді, як правило, не виходячи до нарадної кімнати, в судовому засіданні побіжно оглядають речові докази чи знайомляться зі змістом письмових, надають протилежній стороні можливість висловити свою думку щодо цього й після цього ухвалюють рішення про приєднання доказів до матеріалів справи, оформлюючи його ухвалою, що заноситься до протоколу судового засідання. Такий порядок продиктований усталеною практикою, сформованою на підставі положень попередньої редакції ЦПК України.

Отже, подання доказів із використанням ЄСІТС саме в такий спосіб потягне за собою низку ризиків зловживання процесуальними правами та захаращування матеріалів цивільних справ неналежними відомостями або порушення судом цивільної процесуальної форми щодо порядку подання доказів, що, як наслідок, може стати підставою для визнання ухвалених рішень незаконними та/або необґрунтованими.

Іншим можливим варіантом залучення до матеріалів справи цифрових даних, надісланих через ЄСІТС, є приєднання з відкладеною перевіркою, коли інформація, надіслана до суду, реєструватиметься в ЄСІТС, а потім зберігатиметься до вирішення питання про її приєднання. Після реєстрації та збереження цифрових даних суд у найближчому засіданні зможе вирішити це питання за участю всіх учасників справи. У такому разі ЄСІТС виконуватиме роль проміжного електронного сховища цифрових даних, які вже надіслані до суду, але ще не визнані доказами. Проблемним тут видається те, що волевиявлення учасника судового процесу долучити певні відомості до матеріалів електронної справи має бути певним чином об'єктивоване, наприклад, у формі заяви. Але визначений законом порядок вираження такого наміру поки що відсутній. Можна припустити, що повідомлення від учас-

ника справи з прикріпленими до нього цифровими даними, відмінними від процесуальних документів, автоматично вважатиметься електронною заявою про приєднання доказів до матеріалів справи. Або можна рекомендувати учасникам заповнювати спеціальну електронну заяву типової форми безпосередньо в ЄСІТС та долучати до неї бажані матеріали. Або ж після надсилання цифрових даних можна зобов'язувати осіб подавати до канцелярії суду письмові заяви з відповідними клопотаннями. Чи запропонувати заявити усне клопотання (або подати письмову заяву) в наступному судовому засіданні. Останні варіанти були б продовженням нинішнього порядку подання електронних доказів у цивільному судочинстві, коли ідея електронного судочинства частково поєднується з елементами письмового документообігу. Проте в умовах перехідного періоду, до моменту формування повноцінного інформаційного суспільства в Україні саме останні варіанти подання електронних доказів із використанням ЄСІТС видаються найбільш оптимальними та оптимістичними.

Подання електронних доказів у судовому засіданні відбувається шляхом заявлення усного клопотання про приєднання до матеріалів справи чи подання відповідної письмової заяви. Особливістю цього способу подання доказів є те, що заінтересовані особи (згідно з принципом змагальності судового процесу) мають право заперечувати проти такого приєднання. Унаслідок цього суд повинен попередньо дослідити подані фактичні дані та надати оцінку щодо належності. І тут на перший план виходить одна з особливостей електронних доказів. Як слушно зазначають дослідники, цифрові дані, що становлять зміст поняття електронних доказів, з об'єктивних причин непридатні для сприйняття людиною без перетворення за допомогою електронно-обчислювальної машини (наприклад, комп'ютера) [4, с. 13]. Тобто з метою попередньої оцінки змісту електронних доказів на предмет належності суд повинен їх дослідити за допомогою спеціального обладнання. Потреба в удосконаленні технічного забезпечення та потенційна необхідність виклику спеціаліста для належного дослідження електронних доказів значно ускладнюють процедуру прийняття судом. До переліченого слід додати збільшення часу судового засідання, тривогу суб'єктів перед використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій як чогось екстраординарного, острах невизначеності результатів такого дослідження і відсутність прямої вказівки закону на необхідність такої перевірки фактичних даних та її порядок. Усі ці фактори створюють значні труднощі у прийнятті судом цифрових даних як доказів. Як наслідок, електронні докази іноді неправомірно не приєднуються чи приєднуються всупереч закону [5, с. 71]. Найчастіше суди просто погоджуються з учасником, який заперечує проти приєднання електронної інформації до матеріалів справи з підстав її неналежності, та відмовляють у задоволенні клопотання заявника. Така практика не сприяє формуванню інформаційного суспільства в Україні чи розвитку вітчизняного правосуддя, проте знижує ефективність електронних доказів як засобів доказування та судочинства в цілому.

У фаховій літературі висловлюються різні думки щодо того, як вирішити питання подання електронних доказів у судовому засіданні. Одні вчені пропонують подавати цифрові дані не на електронному носії, а в роздрукованому вигляді як паперовий документ, що дозволить легко дослідити доказ візуально [6, с. 114]. Інші ж стверджують, що для розв'язання цієї проблеми електронні докази слід подавати одночасно в роздрукованому вигляді на папері та в цифровій формі на електронному носію. Друковані копії дадуть можливість суду встановити належність доказів і дозв'язать іншим учасникам справи ознайомитися з матеріалами, а пізніше, на стадії судового розгляду, буде досліджуватись уже електронний оригінал [4, с. 17]. Слід зазначити, що обидва підходи мають деякі зауваження. По-перше, не вся цифрова інформація може бути перетворена у статичну форму для її друку на папері (наприклад, відео чи звукозаписи). По-друге, встановлення особливих вимог для реалізації процесуального права на подання електронних доказів до суду (одночасно у кількох формах – електронній та паперовій) містить ознаки дискримінації, оскільки спосіб досягнення мети (попередньої перевірки належності цифрових даних) у цій ситуації не видається необхідним, а незабезпеченість судів сучасними технічними засобами та відсутність достатнього правового регулювання порядку подання електронних доказів не повинні покладати на учасників справи, які хочуть захистити свої права, свободи чи законні інтереси за допомогою електронних доказів, надмірний і необґрунтований тягар у доказуванні.

Видається, що розв'язати проблему подання електронних доказів у судовому засіданні можна за допомогою презумпції належності. Згідно з нею, електронні докази слід вважати належними доти, поки вони не будуть ретельно досліджені на стадії судового розгляду. Такі правові конструкції існують у багатьох іноземних державах, зокрема прецедентній практиці Верховного суду США як елемент презумпції достовірності доказів [7, с. 20–21]. Хоча в процесуальному законодавстві України немає такої правової конструкції, суди мають достатньо повноважень для того, щоб сформулювати належну презумпцію як елемент судової практики.

Висновки. Таким чином, зміни до цивільного процесуального законодавства України, що набрали чинності у грудні 2017 року, стали вагомим кроком у напрямі втілення ідеї електронного судочинства, спрямованої на спрощення доступу до правосуддя. Одним із ключових елементів цієї концеп-

ції є поняття електронних доказів, яке має на меті зменшення бюрократії та підвищення інформатизації суспільства. Але практичне застосування електронних доказів у судочинстві, зокрема цивільному, виявилось ускладненим, а труднощі спостерігаються вже на етапі подання доказів до суду.

Подання електронних доказів із використанням ЄСІТС потенційно є найбільш доступним і зручним. Але поки Система не запрацює як слід, то залишається лише сподіватися, що розробники ретельно продумають всі нюанси її функціонування (особливо технічні) та не допустять звуження прав і свобод учасників судового процесу чи неузгодженостей із чинним законодавством. Наразі ж серед усіх можливих способів подання електронних доказів разом із заявами по суті справи видається найбільш раціональним і простим способом, хоча зволікання з приведенням підзаконних нормативно-правових актів, які врегульовують порядок реєстрації доказів у канцеляріях судів, у відповідність до чинного процесуального законодавства суттєво знижує ефективність законодавчих новел і нівелює окремі досягнення судової реформи. Подання електронних доказів у судовому засіданні наштовхується на труднощі з попереднім оціненням щодо належності для приєднання до матеріалів справи. Шляхом вирішення цього питання може стати поширена у багатьох іноземних державах презумпція належності електронних доказів.

Література:

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. (станом на 14 грудня 2017 р.) / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2004. №№ 40–42. Ст. 492.
2. Кушакова-Костицька Н.В. Електронне правосуддя: українські реалії та зарубіжний досвід. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 103–109.
3. Ханік-Посполітак Р. Запровадження електронного правосуддя у цивільному судочинстві України. Право України. 2017. № 8. С. 122–130.
4. Каламайко А.Ю. Електронні засоби доказування в цивільному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Х., 2016. 20 с.
5. Дрогозюк К. Окремі питання використання Web-скріншотів в якості доказів у цивільному процесі України. Visegrad Journal on Human Rights. 2018. Вип. 2, Ч. 2. С. 70-75.
6. Вершинин А.П. Электронный документ: правовая форма и доказательство в суде. Москва, 2000. 248 с.
7. Van Buskirk E., Liu V. Digital Evidence: Challenging the Presumption of Reliability. Journal of Digital Forensic Practice, 2006. Вип. 1, Ч. 1. С. 19–26.